

مولوی ایجادیاتی و اونینگ انسان توغریسیده فکر- اویلاولری

پوهاند سید نورالله امینیار^۱

قیسقر تمه

مولانا جلال الدین محمد بلخی تعلیماتی و اونینگ فکر- اویلاولری توغریسیده قیسقه بیر توخته لیب اوتیش، بیرینچیدن اونینگ ایجادیاتی اینیقهسه مثنوی معنوی و شمس غزلیات دیوانی آتی بیلن مشهور بولگن مولانانینگ کلیاتی کوز اونگیمیزده بولیب، اساس قیلینیب آلینگن.

مولوی تعلیماتی نینگ اساسینی انسانسپورلیک، انسان و انسانلیک، کیشیلیک جامعه سیغه انسان بولیب انسانیت یوزه سیدن خدمت قیلش، بیلیملی و تواضعلی بولش، دیندارلیککه اولوغ تینگری و اونینگ بویوک ساوچیسی حضرت محمد (ص) نی چوقور کونگولدن سیویش، ایچکوپرلیک، سیوگی و آچیق کونگیل بیلن یوره کنی منگو بیزب ایزگو خصلت لرگه ایگه بولیب، مولوی دن ایزدشلیک قیلش، تشکیل بیره دی. مولویلیک طریقتی نینگ توب تاشینی انساننی انسان گه بولگن سیوگیسی، سیوگی بیلن تینگری تعالی گه سیغینیش، خاص اویین و کونگولنی یمانلیق و یمان نیتلردن پاکلش، برچه مخلوقات گه ایزگو نیت بیلن باقیش و یخشیلیک قیلش تشکیل ایته دی.

مولانا ایسته گن انسان برچه یمانلیقلرگه قرشی توختاوسیز کوره شووچی انسان دیر. شونده ی انسان تاپیلیشی قنچه لیک ممکن دیر؟ مولانا قیدیره دیگن انسان، برچه انسانی فضیلت لرگه بیزه لگن، یلغان، ریا و الدمچیلیک، بوزوقچیلیککه، قباحث گه قرشی قورقمسدن هاریمس کوره شووچی انسان؛ محبت و صمیمیت کویچیسی بولگن انسان دیر. شونینگ اوچون اوشبو یوکسک هدف گه ایریشیش یولیده تینمسدن کوره شیش کیره ک. اوشبو ایلغار و یوکسک فضیلت ایگه سی بولگن انسان، اوزی و اوزگه لرگه و بوتون کیشیلیک جامعه سیغه خدمت مصدری بولیش مسلم بیر

^۱ عضو کادر علمی دیپارتمنت زبان و ادبیات اوزبکی پوهنهی تعلیم و تربیه پوهنتون جوزجان

حقیقت دیر. مقاله نینگ هدفینی هم انه شو عالی فضیلتلی انسان اوچون دیر. بیز کتابخانه اسلوبیده گی تحقیق یول-یوریلریدن آسیغلینب، مولانا قیدیره دیگن انسان گه ایریشیش و انسانیت جامعه سیگه، انسان سعادت یولیده کوره شیش نی مقصد قیلیب قویدیک.

آچرسوزلر: انسانی اویلاو، انسانسیورلیک، بوزوچیلیک، ایچکویرلیک، ایزگو خصلت، یوکسک فضیلت.

کیریش

مولانا تصوف و عرفان همده انسانیت نینگ عالی چوققیسی دیر. مولانا توغریسیده جهان بویلب کوپچیلیک عالم، ادیب، شاعر و یازوچیلر کینگ و هرتمانلمه تحقیق و قیدروو ایشلرینی آغه آلیب بارگنلر؛ بیراق مولانا چیکسیز و چوقور دینگیزیدن سوز اینجولرینی تیریپ آگنلر، اونینگ نیچه بعدلیک سیماسی و ایجادیاتنی نی سینجکاولیک بیلن قیدیریش و تحقیق ایتیش ضرورتی ییلر و عصرلر اوتیشی بیلن آرتیب باره دی، نیگه که مولانا یلغوز گینه اوز زمانه سی نینگ فرزانه عالمی و عارفی بویلب قالمسندن زمانه لر و عصرلر و گیلگوسی زمانلر ادیبی و شاعری و نظیری تاپیلمس سیماسی دیر.

مولانانینگ انسانی اویلاولری اوشبو مقاله نینگ اصلی موضوعینی تشکیل بیره دی. بو بیرده مولانا توغریسیده قیسقه بیوگرافیک معلومات بیریش آسیغسیز بولمسه کیره ک.

جلال الدین محمد بلخی، «روم ملاسی» دیب اتهلگن «مولوی» تخلصی بیلن شهرت قازانگن ۶۰۴ نچی ه. ق. ییل ربیع الاول آیی نینگ آلتینچی سیده بلخ ده دنیاگه کیلدی. مولانا حسین بن احمد خطیبی، خراسان خطهسی نینگ فاضل کیشیلریدن بویلب، اونینگ جدی ایدی و جدهسی خوارزمشاهیلر بویوک عایلهلریدن قطب الدین محمد نینگ قیزی بولگن. آتهسی حسین اوغلی بهاوالدین محمد، سلطان العلمانلقبی بیلن مشهور بویلب، اوز زمانهسی نینگ بویوک صوفیلریدن سنه لر ایدی. سلطان العلمانینگ شهرتی شوندهی ایدی که شرق و غرب و خراسان و ایران چیتلریدن ایسه اونینگ فضل و بیلیمی دن بهره آلیش مقصدیده ییغیلر ایدی، انه شو دانگی و شهرتی سببلی سلطان محمد خوارزمشاه تمانیدن مهرسیزلیک بیلن قره لدی، خوارزمشاه بیلن سلطان العلما آره سیده ساووقلیک توشگنیدن کیین ۶۰۹ ه. ق. ده اوز آنهورتی بولگن بلخ نی ترک قیلیب، بغداد یولیدن مکه معظمه تمان یول آلدی، یولده نیشاپورگه ییتگنده بویوک متصوف و عارف شیخ فریدالدین عطار نیشاپوری اوزی نینگ اسرارنامه کتابینی اونینگ اوغلی جلال الدین محمد گه ساغه قیلدی. اوندن کیین ملاطیه گه سفر قیلیب، قریب اون ییل نی کیچیک آسیا تورلی نقطه لریده یوریش-توریش بیلن اوتکزدی.

کیینچه لیک علاوالدین کیقباد سلجوقی نینگ چقریغی گه او بیرده یشه ی باشلب، درس بیریش و ارشاد بیلن شغللندی. جلال الدین محمد لارنده شهردیه اون سکیز یاشیده آتهسی نینگ

بویروغی که کوره «گوهرخاتون» آتلی سمرقندلیک خواجه لالا قیزی بیلن اوپلندی، باشلنغیچ تحصیلات نی آتہ سی نینگ یانیده اورگندی و ۶۲۸ ییلده آتہ سی اولگندن کیین سید برهان الدین محقق ترمذی خدمتی گه کیریشدی، اونینگ اجازہ سی بیلن تدریس گه باشلب، شاه و امیرلر ایستگلی بیلن آتہ سی اورنیده اولتوریب و عظ و ارشاد قیله باشلہدی.

کوپ اوتمسدن سید برهان الدین تشویقی بیلن حلب و دمشق تمان تحصیل قیلش اوچون یول آلدی و حلب ده کمالدین بن العدیم (۶۶۰ ه.ق. ده اولگن) آتلی حنفی بویوک فقیه خدمتیده بولیب، دمشق ده ایسه حنفی فقه ده تحصیل نی ادامه بیریش مقصدیده مرغینانی «هدایه» سی یوزیدن درس اوقیش گه باشلہ دی و انه شو شهرده محی الدین بن العربی صحبتی دن بهره آلدی و بو سفر توگه گندن سونگ ۶۳۰ دن ۶۳۷ گچه چوزیلگن ایدی، قونیه گه کیلدی و سید برهان الدین هدایتی بیلن بیر قنچه وقت ریاضت ایتیب، کیین اورگتیش و ارشادگه قول اوردی.

سید برهان الدین محقق ترمذی نینگ وفاتی ۶۳۸ ییلده قیسریه ده یوز بیردی، مولوی ینه بیش ییل گچه یعنی ۶۴۲ ییل گچه شمس تبریزی بیلن اوچره شیش ییلی ایدی، قونیه ده شرعیه بیلیملرنی اورگتیش و عظ و تذکیرگه دوام بیردی و کوپلب خلیق اونی یخشی قرشیلب و کوتیب آلدیلر که، سلطان ولد قولیگه کوره، مرید لری سانی اون مینگ دن آرتیق ایدی. اوشبو دوراندن کیین مولوی بیلن شمس تبریزی آره سیده معروف اوچره شوو ۶۴۲ ه.ق. ده یوز بیرہدی و بو اوچره شوو مولوی نی بوتونلی اوزگرتیدی و برچه دنیوی تعلقات دن یوز اوگوریب شمس گه چوقور اخلاص و ارادت کورسه تیب، اونینگ صحبتیده و خدمتیده و ملازمتیده بولیش نی تنله گن ایدی، بیراق مریدلری و ایزداشلری مولوی نینگ حالی اوزگیشی دن غضبلنگن ایدیلر و شو باعث دن شمس نی ساحر و جادوچی دیدیلر و اونی اینجیتیش و اذیت ایتیش اوچون بیل باغله دیلر، شمس ایسه اون آلتی آی قونیه ده یشش دن سونگ، ایتمس دن قونیه نی دمشق مقصدیده ترک ایتدی.

مولوی بوندن سونگ کوپ قیدیریب، شمس دن سوراغ تاپگندن کیین اوغلی سلطان ولدنی دمشقه جونندی و شمس نی ینه بیر قتله قونیه گه تیلندی، سیکین-سیکین تهمت لر و یمانلش کوپه یشی سببلی اداغه ۶۴۵ ه.ق. ده شمس تبریزی نی اولدیردیلر. شو چاغده مولوی ۴۱ یاشده ایدی، بیرقنچه مدت شمس نی کوتیب، اونی تاپیش امیدیده یشہدی، عاقبت اونی شام ده تاپیش ممکن دیب دمشق قه سفر قیلدی و کوپ پیت نی اونی قیدیریش بیلن اوتکزدی و اداغه امیدسزلیک بیلن قونیه گه قه یتیب کیلدی و عمری نینگ سونگگی پیت لریگچه خاص عشق بیلن سالک لر عشقی و زائرلر هدایتی گه شغلندی.

شمس تبریزی بیلن ملاقات مولوی نینگ قلبی گه اوت قویدی، توغو و احساسی نی حقیقی محبوب تمانگه ی و نلتیردی، س و زلریگه حرارت و حلاوت بغیشلہدی، اونی تصوف ادبیاتی نینگ بیریک شاعری صفتیده «وحدة الوجود» کؤیچیسی گه ایلنتیردی. (شرعی جوزجانی، ۲۰۱۲، ص

(۱۲۲).

مولوی شمس تبریزی دن اجره لگندن کیین ییتی ییل قرارسیزلیک یعنی استغراق، جذب، هبجان و جوش و خروش گه بیریلیب یشهدی. اوشبو مدت ینه هم او دیوانه لرچه قونیه دن شام دیاری گه سفر قیلدی؛ لیکن اوز مقصدی دن هیچ قنفاق ایز تاپالمی، امیدسیزلیک بیلن قیتیب کیلدی.

۶۲۵ ییلدن مولوی، شیخ صلاح الدین زرکوپ بیلن ۱۰ ییل مصاحبت قیلیب، آلدینگی هیجانلر دوری دن چیققن ایدی. اونینگ وفاتی دن سونگ شیخ حسام الدین چلبی اونینگ یلغوزلیگی گه خاتمه بیردی، عمری نینگ آخری گجه خدمت و ملازمتی ده بولیب، اونینگ نشاط و حیاتی نی تیکلهب، سرداش و تیلداشی بولیب کیلدی.

ایککله شیخ هم مولوی نینگ اوزقولیده تربیه لنیب، تعلیمات آلیب ثمرگه ییتگن لردن ایدی. مولوی و اونینگ اثرلری حقیقه کینگ تیکشیریش لر آلیب بارگن عالم لر، مثنوی، شاعر عمری نینگ آخرگی اون ییللیگی محصولی ایدی دیب یازگن لر. بو مدت اونینگ عالی انسانی کمال مرتبه لری گه کؤته ریلیب، یوکسک آسمانی فکرلری قوام تاپگن، پیشیب ییتگن باسقیچی ایدی. شوسوبلی مولوی نینگ ۶۹ ییل سیر مضمون حیاتی نینگ برچه فکر و قرهش لری اوشبو کتاب ده اوز افاده سینی تاپگن.

مولانا ایجادیاتیده انسان سیماسی قنده ی انعکاس تاپگن؟

مولانا واقعی انسان سیماسی توغریسیده نیمه دیگن؟

مولانا اثرلریدن نیمه لرنی قیدیریپ تاپیش کیرهک؟

یوقاریده ایتیب اوتیلگن و شوکی سوراقلرگه مولانا نینگ اوز ایجادیاتیدن قیدیریپ جواب تاپیش اهمیتلی دیر. قوییده گی یازیشمه ده اوشبو مساله لر توغریسیده فکر یوریتیه دی، البته.

مقاله باشلنشی و مولانا ایجادی

مولانا باش منبعی دن اجره لگن روح نینگ، اوز اصلی گه باریب قوشیلش اشتیاقینی تورلی سمبول لر آرقلی گوزهل عبارلر بیلن افاده لهیدی؛ مثلاً: مثنوی نینگ باشله نیشی گه دقت قیله یلیک، بو بیرده «نی» دن سمبولی شکلده آسیغلیب دیدی:

بشنو ازنی چون حکایت می کند	وز جـدا بی ها شکایت می کند
از نیستان تا مـرا ببریده اند	از نفیـرم مرد و زن نالیده اند
سینه خوامم شرحه شرحه از فـراق	تابـگویم شـرح درد اشتیاق
هر کسی کو دور ماند از اصل خویش	باز جـوید روزگار وصل خویش

(مولوی، ۱۳۸۴، ص ۵).

ترجمه‌سی:

تینگله نی دن، چون حکایت ایله‌گی	ایرلیق لــــردن شکایت ایله‌گی
مین قمیش ایردیم کیسیب کیلتیردیلم	ناله چیکتیم ایل همسه آه اوردیلر
سینه ایسترمین توله درد و فراق	تاکه سویلی شــــرح درد و اشتیاق
کیم بیراق توشسه یوقاتسه اصلینی	باز ایزلر روز گار و صــــلینی

(شرعی جوزجانی، ۲۰۱۲، ص ۱۲۵).

مولانا ادبیات تاریخی، اینیقسه عرفانی و تصوفی شعرلر دنیاسی نینگ بیر عجوبه‌سی صفتیده، اوزیدن قالدیرگن بیسته اثری، اینیقسه «مثنوی» و «دیوان شمس» یا که «دیوان کبیر» بیلن شعر و ادب آسمانی‌گه کوته‌ریلگن و برچه‌نینگ حرمت و اعزازینی قازانیب، اوز آتینی ابدیت و منگولیک دفتریده مهرلب کیتگن اولوغ عرفان شاعری اونگه ک‌فرسه تیلگن ایشانچ و احترام باشقه هیچ بیر شاعرگه نصیب ایتمه‌گن. مشهور عرب عالمی فلسفه فنلری دوکتوری عمر فروخ، «تاریخ الفکرالعربی الی ایام ابن خلدون» - «ابن خلدون زمانیکچه عرب تفکری نینگ تاریخی» کتابی مؤلفی، بیریک متصوف ابن عربی نینگ مقامی حقیده س‌وز یوریتگن‌ده جلال‌الدین رومی‌نی اوندن اوستون قویب بونده‌ی دیدی:

ابن خلدون اینیقسه اوز نثرلری بیلن تصوفی تفکری نینگ قله‌سیگه ییتیب باردی. او، جلال‌الدین رومی‌دن کییین، اسلام تصوفی‌ده اینگ بویوک متصوف حسابلنده‌ی. (شرعی جوزجانی، ۲۰۱۲، ص ۱۲۵).

مولانا نی جلب قیلیش اوچون اون ییل گچه «زرکوب» آتیگه مشهور صلاح‌الدین فریدون قونیوی ایدی که باشلنغیچده سید برهان‌الدین محقق ترمذی نینگ شاگردی و مریدی بولیب، ۶۵۷ ییل محرم آییده صلاح‌الدین زرکوب وفاتیدن کییین، حسام‌الدین حسن بن محمد بن الحسین بن اخی ترک احسام‌الدین چلبی (۶۸۳ هـ ده اولگن) گه مولانا رغبت کورستدی. او مولوی دن کییین اونینگ اورنیگه و اونینگ خلیفه‌لیک اورنی و مقامیگه ایریشدی، مولوی نی مثنوی نظم ایتیشده تشویق ایتیب عمری نینگ سونگی پیتی گچه بو یولده او بیلن یاردملشدی. مولوی اصلا تورک بولیب، تورکلیگیگه تاکید ایتیب «اصلم تورک است اگرچه هندی گویم» دیگن بولسه‌ده، انسان و انسانیت مقامینی برچه بارلیقلردن اوستون قویه دی و سیوه دی. او غزلریدن بیریده، دور انسانلری و بیر قنچه کلته فهم آدملردن شکوه و شکایت قیلیب، اراده سیگه کوچلی و مستحکم کیشیلرنی آرزو ایتیب دیدی:

زین همهران سست عناصر دلم گرفت
شیر خدا و رستم دستانم آرزوست

ظالم جفا قیلوچی فرعون صفت آدملر و اولرنینگ یمان عملرینی قرالب، موسی دیک نجاتکار و ظلم گه قرشی کوره شووچی و ایل- اولوسگه جفا قیلوچیلردن قوتقروچیلرینی ارداقلر ایکن.

جانم ملول گشت ز فرعون و ظلم او

آن نور روی موسی عمرانم آرزوست

دور آدملرینی قتیق کوره شگه چقیرر ایکن؛ بیراق هر بیر کیچیک و ارزیمس نرسه لر اوچون هر بیرکیمسه نینگ آلدیده فریاد ایتیب، کوز یاشینی توکیب یورووچیلرگه نسبتا اوز قیغوداشلیگینی بیلدیره دی و آغیر و مشقتلی کونلر ده چیدملی بولیش و اورنی کیلگنده باتورلیک بیلن قورقمسدن رستمانه کوره ش گه اونده ب و ارداقله یدی و دیدی:

زین خلق پرشکایت گریان شدم ملول

آن های هوی و نعره دستانم آرزوست

ایل - اولوس طعنه سیدن و اولرنینگ رشک و حسادتیدن چیدب خاموشلیک اختیار اینگنمن؛ بولمسه بلبل دن رساراق و اوستینراق ترنم اйте آله من و فریادیمنی یوقاری چیقہ ره آلیشیم آچیق- آیدین دیر؛ اما نیمه بولسه هم چیدمنی سیندیریب، آه و افغانیمنی قولقلرگه بیتکیزیش نیتیم دیر دیب؛ ایچکی کیچینمه لرینی یاریته دی.

گویاترم ز بلبل، اما زرشک عام

مهرست بر دهانم و افغانم آرزوست

(مولوی، ۱۳۸۲ ص ۱۷۶).

مولانا نینگ کوره شی فقط انسان و انسانیت جامعه سی نینگ برقرارلیگی و اوستونلیگی دیر. انه شو باعثدن اوزعشقی و محبتی و سیوگیسینی انسان و اونینگ سعادت و بختیارلیگی اوچون انعکاس بیریب، دیو صفت یمان، ظالم و جفاکارلرگه قرشی نفرت و انزجارینی آچیق - آیدین ایتیب بیره دی.

دی شیخ با چراغ همی گشت گرد شهر

کز دیو و دد ملولم و انسانم آرزوست

(مولوی، ۱۳۸۲، ص ۱۷۷).

مولانا کامل انسان قیدیررایکن؛ لیکن بو کامل انسان چراغ آلیب قیدیرسنگ هم تاپیلیشی امکایتدن بیراق کورینسه ده هر حالده توغری و پاکیزه همده خلق آسایشته لیگیگه ضرر بیتکزمه دیدیگن، انسان بولیب انسانیت مقامینی ارداقلوچی کیشی نینگ تاپیش یولیده تلشیشنی ترغیب ایته دی و دیدی:

گفتند یافت می نشود، جسسته ایم ما

گفت: آن که یافت می نشود، آنم آرزوست

(مولوی، ۱۳۸۲، ص ۱۷۷).

مولوی اوزی نینگ تورموش مقامیده کیچیک آسیاده بیر قنچه عالمیر و معاصر شاعرلر بیلن چوقور ارتباط ده ایدی، بیر قنچه امیرلر، وزیرلر و دربار شخصیت لری مولانا بوساغه‌سیگه باش اوروب کوزلرینی سورتیر ایدیلر. برچه‌دن مهمراق کیچیک آسیاده‌گی ایلخانیلر ناییب بولگن نفوذلی کیشی (۶۷۵ هـ. ق. ده اولدیریلگن) معین الدین پروانه دیر، او مولانا مجلس لرینی تینگلش اوچون اونینگ مجلسی گه کیرر ایدی، انه شو معین الدین پروانه‌گه خطاب قیلیب ایتیلگن.

مولوی ۶۷۲ هـ. ق. جمادی الاول آیی بیشینچی سیده جهانندن کوز یومدی و اوز وصیتی گه کوره بیتینچی عصر بو یوک عارفی شیخ صدرالدین فونوی اونینگ جنازه سیگه نماز اوقیدی. مولوی طریقتی نینگ قیزیقرلی خصوصیت‌لریدن بیر سماع دیر. سماع صوفی لرگه خاص رقص سیمان حرکت‌لردن عبارت بؤلیم، موزیک ریتمی‌گه موافق آیاق قاقیب اوزیگه خاص آداب و قاعده‌لر بیلن عمل‌گه آشیریلهدی. (شرعی جوزجانی، ۲۰۱۲، ص ۱۲۰).

مثنوی معنوی

مولوی دن نظم و نثرده اینگ ارزشلی نثرلر بیزگه بیتیب کیلگن، اونینگ اینگ مهم منظوم اثری «مثنوی» دیر، که آلتی دفترده، ۲۶۰۰۰ بیت نی اوز ایچیگه آله‌دی. بو اوزون منظومه‌ده که بشری یا کیشیلیک اویلاونینگ اینگ ایزگو اونیمی و اوروغی دیش ممکن، مولوی عرفانی، دینی و اخلاقی مهم مسأله‌لرنی مطرح قیلیب، اونینگ یاریتیشده، آیت لر، حدیث لر، مثلر دن فایده‌لنگن.

بو منظومه‌ده عرفان و تصوف نینگ برچه اساسی و توب مسأله‌لرینی، طلب و عشق دن آلیب، عارف نینگ کمال باسقیچلریگه سینچکاولیک بیلن ماسلشتیریب، قرآن آیتلری، شرع تعلیماتی، نبوی حدیث لر و سنت لر، ایسکی مشایخ قول لری، عمللر و یول-یوروغلری گه توجه ایتیب، تحقیق ایتیلگن و هر بیر عرفانی تحقیق نی یاریتیش اوچون حکایت لر و تمثیل لر کیلتیریلگن. (خزایل، ۱۳۸۶، ص ۴۵۰۷).

جلال الدین محمد بلخی آرقه‌لی رمل مسدس مقصور یا محذوف بحریده آلتی دفترده یازیلگن ییگیرمه آلتی مینگ بیت دن تشکیل تاپگن دیر. بو اوزون توپلمده مولوی عرفانی، دینی و اخلاقی مسأله‌لرنی مطرح قیلیب، آیت لر، حدیث لر، مثلر بیلن یاریتیب بیردی. بو اثرده تصوف و عرفان نینگ برچه اساسی مسأله‌لری، طلب و عشق دن آلیب عارف نینگ کمال باسقیچ لریگه، قرآن آیت لری و پیغمبر ص، حدیث لری و سنت لری، شریعت تعلیماتی همده بورونگی مشایخ قوللری و عمللری گه توجه قیلیش بیلن تحقیق قیلینیب، هر بیر عرفانی تحقیق بیلن حکایه‌لر و تمثیل لر ذکر قیلینگن و مصلحت کورینگن اورینلرده صوفیه رهبرلری اعتبار یوزیدن اونگه باقه‌دیگن اخلاق و اجتماعی آداب گه اشاره‌لر بیلن قره‌لنگن. شو جهتدن مثنوی صوفیلر آره‌سیده خاص تعلیماتی اورنینی ایگلب کیلگن.

مولوی، اوزی نینگ صادق شاگردی و مریدی بولگن حسام الدین چلبی ایسته گیگه باقه

ه.ق. ییل ۶۶۰ ده باشلب، اونینگ تشویقی و اوزی نینگ ایزچیلیک بیلن ایتگن سعی و تلاشلی نتیجه‌سیده، عمری نینگ سونگی پیت لریده، کیشیلیک جامعه‌سی اویلاولرینی، یاریتووچی اینگ قیزیق سیوگیلی، لطیف و کونگلچن اثرینی اوزیدن میراث قویدی، شاعر اثری زمانه سی نینگ بیر تولید و اینگ یخشی عرفانی و حکمی منظومه‌سی صفتیده تانیلیب قالدی.

مثنوی آلتی جلدده، ییگیرمه آلتی مینگ بیتدن عبارت بولیب، اون ییلده یازیلگن، مثنوی اصلا فارس تاجیک تیلیده یازیلگن بولسه هم، اونینگ فارسیجه شعرلریده تورکی ترکیبلر، استعاره لر، کلمه لر و تورکی توشونچه لر کوپدن کوپ اوچره یدی. مثال صورتده:

من کجا شعر از کجا؟ لیکن به من در می دم

آن یکی ترکی که آید گویدم: هی کیم سن؟

شونده ی قیلیب، تورکلر نینگ رشادت و جوانمردلیگی و باتورلیگینی مقتب، دیدی:

ترک آن بود کز بیم او، ده از خراج ایمن شود

ترک آن نباشد کز طمع سیلی هر قوتسوز خورد

(شرعی جوزجانی، ۲۰۱۲، ص ۱۳۰).

مثنوی جهان نینگ بیر قنچه تیللریگه ترجمه قیلیندی، جمله‌دن ۱۹۲۰ میلادی ده انگلیس عالمی نیکلسون آرقه‌لی بیر شرح بیلن ترجمه ایتیلیب ترقه‌تیلدی، اوندن کیین «تولوک» آلمان تیلیده تنلنمه شکلده منتخبات قیلیب ترقتدی، «وینفلد» لندن ده بوتون مثنوی دن خلاصه قیلیب ترجمه‌سینی، تصوف بویچه بیر مقدمه بیلن ۱۸۸۷ ییلده ترقتدی. (خزایل، ۱۳۸۶، ص ۴۳۱۳).

مولانا شعرلریدن اورنک لر:

مثنوی شریف دن:

واز جداییها شــــــــــــــــکایت می‌کند
از نفــــــــــــــــیرم مرد وزن نالیده اند
تا بگویم شرح درد اشتــــــــــــــــیاق
باز جوید روزگار وصل خویشــــــــــــــــش
جفت بد حالان و خوشحالان شــــــــــــــــدم
و از درون من نجست اسرار مــــــــــــــــن
لیک چشم و گوش را آن نور نیست
لیک کس را دید جان دستور نیست
(مولوی، ۱۳۸۴، ص ۵).

بشنو از نی چون حکایت می‌کند
کز نیستان تا مرا بــــــــــــــــبریده اند
سینه خواهم شرحه شرحه از فــــــــــــــــراق
هر کسی کو دور ماند از اصل خویش
من به هر جمعیتی نالان شــــــــــــــــدم
هر کسی از ظن خود شــــــــــــــــد یار من
سرمن از ناله من دور نیــــــــــــــــست
تن زجان و جان ز تن مستور نیــــــــــــــــست

شمس تبریزی کلیاتی

مولانا نینگ ایکینچی بویوک اثری «شمس تبریزی غزلری» دیب شهرت قازانگن «بویوک دیوان»

دیر، که اونینگ بیتلر سانی قیرق مینگه ییته‌دی، بو دیوان عرفانی عالیه حقیقت لرگه تولیق بولگن اونینگ باشدن اداغیگچه مولانا کورمه‌یدیگن و تاپمه‌یدیگن معشوق ایشی بار، که اونی تاپیش، او بیلن کوریش، وصال و فراق شوقی توغریسیده سوزله‌یدی. (خزایل، ۱۳۸۶، ص ۴۵۰۷).

شمس تبریزی کلیاتیدن:

دلا نزد کسی بنشین که او از دل خـبر دارد
به زیر آن در ختی رو که او گلـهای تر دارد
درین بازار عطاران مرو هرسو چو بیـکاران
به دکان کسی بنشین که در دکان شکر دارد
ترازو گر نداری پس ترا، زو ره زند هر کـس
یکی قلبی بیاراید، تو پنـداری که زر دارد
ترا بر در نشاند او به طراری که مـی آید
تو منشین منتظر بر در، که آن خانه دو در دارد
به هر دیگی که می جوشد، میاور کاسه و منشین
که هر دیگی که می جوشد درون چیزی دگر دارد
نه هر کلکی شکر دارد، نه هر زیـری زبر دارد
نه هر چشمی نظر دارد، نه هر بحـری گهر دارد
بنال ای بلبل دستان، ازیرا ناله مسـتان
میان صخره و خارا اثـر دارد، اثر دارد
بنه سر گر نمی گنجی، که اندر چشـمه سوزن
اگر رشته نمی گنجد، همـان باشد که سردارد
چراغست این دل بیدار، به زیر دامنـش میدار
ازین باد و هوا بگذر، هوایش شور و شـر دارد
چو تو از باد بگذشتی، مقیم چشمه یی گشـتی
حریف همدمی گشتی، که آبی بر جـگر دارد
چو آبت بر جگر باشد، درخت سبـز را مانی
که میوه نو دهد دایم درون دل سـفر دارد
(مولوی، ۱۳۸۲، ص ۱۹۸).

ای قوم به حج رفته کجایید کجایید
معشوق همینجاست بیایید، بیایید

معشوق تو همسایه و دیوار به دیوار
در بادیه سرگشته شما درچه هوایید
گر صورت بی صورت معشوق ببینید
هم خواجه و هم خانه و هم کعبه شما
ده بار ازان راه بدان خانه برفتید
یکبار ازین خانه برین بام برآیید
آن خانه لطیفست نشانهاش بگفتید
از خواجه آن خانه نشانی بنمایید
یک دسته گل کو، اگر آن باغ بدیدید
یک گوهر جان کو، اگر از بحر خدایید
با این همه آن رنج شما، گنج شما باد
افسوس که برگنج شما، پرده شما
(مولوی، ۱۳۸۲، ص ۲۲۲).

مولانا نینگ تورکچه یازیشلری ایچیده اینگ گوزل ملمع قوییده گیلدیر:

۱. ماهست نمیدانم خورشید رخت یانه

بو آیریلیق اودینه نیجه جگرم یانه
سودای رخ لیلی شد حاصل ما خیلی
مجنون بکی او اویلی اولدمس کنه دیوانه
صدتیرزند بر دل آن ترک کمان ابرو
فتنه لو الا کوزلر چون او یخودن او یانه
ای شاه شجاع الدین شمس الحق تبریزی
رحمت دن اگر نوله بر قطره بزه تامه

۲. دانی که مین زعالم یلغوز سنی سیورمین

گر در برم نیایی اندر غمست اولرمین
من یار با وفایم برمن جفا قیلورسن
گر تو زمن نپرسی من خودسنی سوررمین
روی چوماه داری من سزاده دل ازانم
زان شکرلبانت بر اوپکینه تیلرمین

توهم چو شیر مستی مینوم قنم ایچرســــ
من چون سگان کویت دنبال تو کزرمــــ
هر دم به خشم گویی بار کیت مینوم قتیمدین
من روی ســــخت کرده نزدیک تو کلرمین
روزی نشسته خواهم یلغوز ســــینینگ قتینگده
هم مین چغر ایچرمین هم مین تیشی بیلرمین
ماهی چوشمــــس تبریز غیت نمود و گفتا
از من دیگر نپرســــید مین سویلرم یازرمین

مولانا انسان مقامینی اولوغلب، اونینگ عرب و عجم، تورک و تاجیکلیککه ایمس؛ بلکه انسان و انسانیت گه بها بیریب، کونگلی بیرلیکنی تیلی بیرلیکدن اوستینلیگینی اورغولب چوقور انسانی سیزگیسینی یاریده دی:

ای بســــا هندو و ترک همزبان
ای بسا دو تــــرک چون بیکانه گان
پس زبان محرمی (همدلی) خود دیگر است
همدلی از همــــزبانی بهتر است
غیر نطق و غیــــر ایما و سجل
صد هــــزاران ترجمان خیزد زدل
(مولوی، ۱۳۸۴، ص ۵۹).

مولانا انسان کرامتی و اولوغلیگینی تصویرلر ایکن، تینگری بیلن انسان اورته سیده گی یقینلیک و بنده سی نینگ کونگلی آغریمسلیگی همده انسان اولوغلیگیگه، اوشبو یایقلیک بوزیلمسلیک و اوزیلمسگینی اورغولب، چوپانلیک قیلیب تورگن و چوپانلیک قره شی و سوادسیزلیگی طفیلی تینگری معرفتی گه خبرسیزلیکده، اخلاص یوزه سیدن تینگری گه خطاب ایتیب تورلی طعام و ییمکلیلرنی تیارلب، قوناقلیککه چقیریب تورگن چاغی، چوپان سوزلرینی موسی تینکلب اونینگ بوسوزلردن واز کیچتیریب، عملینی قرالب دشت صحرالرگه اولاقتیریشگه سببچی بولگن حتی کلیمی بولمیش موسی علیه السلام گه عتاب ایتیب دیدی:

وحی آمد سوی موسی از خدا
بنده مارا ز ما کردی جــــدا
تو برای وصل کردن آمدی
نی برای فصل کردن آمدی
(مولوی، ۱۳۸۲، ص ۲۶۳).

انسان، اولوغ تینگری نینگ عظمتی و بوبو کلیگیگه معرفت حاصل قیلیش اوچون اوزینی بیلیم باروغلیگی بیلن بیزشی کیره ک، عکسینچه تینگری توغریسیده چوپان اویشیچه تورلیچه تصورلر یوز بیریشی ممکن. انسان باقه بارلیقلردن اوزی نینگ آنگی، عقلی و معرفتی طفیلی اجره لیب توره دی.

کانی و حیوانی و گـر خود نبات
هر بیری بیر گوهر عالی صفات
بارچه سینی گرچه لطیف ایله دینگ
بارچه دین انساننی شریف ایله دینگ
یارب اوشـل گنج که محرم انگه
کیمسه ایمستور، مگر آدم انگه
(نوایی، ۱۳۶۹، ص ۱۹۷).

ایمـس ایردی مقصود جز آدمی
که حق سری نینگ بولغی اول محرمی
بـریدین غرض گرچه انسان ایدی
انـگه داغی مقصود عرفان ایدی
(نوایی، ۱۳۶۹، ص ۵۵۵).

مولوی جلال الدین بلخی-رومی، فیه مافیہ (اونده قنده ی بولسه، بونده شونده ی) اثرینی یازیش بیلن آزاد فکرلش و نظری تفکر نینگ ترقیاتی مساله سیگه مهم حصه قوشدی. جلال الدین رومی نینگ تورک تیلیده یازگن رباعیلری و شعرلریده اوچره یدیگن تورکی تیل عنصرلری، تورکی خلقلرنینگ بویوک معنویاتی و فخری حسابلنه دی. (ایشانچ، ۱۳۷۵، ص ۱۰۱).

مولانا نینگ شمس بیلن بولیب اوتگن اوچره شووی نتیجه لرینی قوییده گیچه کوریش ممکن؛ مولانا نینگ اوزی بو حقه دیدی:

زاهد بودم ترانه گویم کردی
سرحلقه بزم و باده جویم کردی
سـجاده نشین باوقاری بودم
بازیچه کودکان کـویم کردی

مولانا نینگ منظوم اثرلری مثنوی معنوی و کلیات غزلیات شمس تبریزی دن عبارت دیر. مثنوی معنوی مولوی نینگ اینگ مهم اثرلریدن بولیب، آلتی جلد دن عبارت بولیب، ۲۶۰۰۰ بیت دن تشکیل تاپگن. مولانا اوشبو کتابینی اون ییل ایچیده یازیب توگتدی. دیوان شمس تبریزی چمه سی قیرق مینگ بیت دن عبارت.

مولانا نینگ نثری اثر لری

فیه مافیه، مجالس سبعة و مکتوبات دن عبارت بولگن. مولوی دن نثری اثر لری هم قالگن که اوز اورنیده ارزشلی دیر، یعنی مجلس لر و مکتوب لر توپلمی و فیه مافیه کتابی که معین الدین پروانه بیلن بولیب اوتگن نیچه مجلس دن عبارت، اوشبو کتاب نی مولانا نینگ اوغلی سلطان ولد بیغیب توپله گن. (خزایل، ۱۳۸۶، ص ۴۵۰۷).

فیه مافی: مولانا نینگ ۳۰ ییل آقیمیده، مجلس لرده ایتیلگن تقریرلریدیر، که سانی ۷۱ ته گه بیته دی. اوشبو سوزلشورلری مولانانینگ اوغلی سلطان ولد یا مولانا نینگ مریدلریدن بیری بیغیب، یازیب توپله گن دیر. اوشبو کتاب عرفانی، دینی و اخلاقی مساله لر نی اوز ایچیگه آله دی، نثری ساده و کونگلچن دیر.

مجالس سبعة: منبر اوستیده مولانا آرکه لی ایتیلگن موعظه لری و خطابه لریدن عبارت، که اوگیت یوسینیده ایتیلگن. اوشبو خطبه لرده مولانا قرآن عظیم الشان آیت لری و حضرت محمد ص مبارک حدیث لرینی تفسیر ایتیب یاریته دی. خطبه لریده سنایی غزونی، عطار نیشاپوری و باشقه شاعرلر شعرلریدن هم آسیغلنه دی.

مکتوبات: زمانداشلیریگه یازگن ۱۵۰ ته نامه لریدن عبارت. مکتوبات نی یکی نسخه سی استانبول دارالفنونیده سقلنیب کیلماقده. ایتیب اوتیلگن نامه لرینینگ مخاطب لرینی مولانانینگ شاگردلری، عایله اعضاسی، دولت اربابلری و نفوذلی کیشیلر تشکیل بیره دی.

علی شیرنواپی هم انسان اولوغلیگی و فضیلتینی اورغولب دیدی:

کانی و حیوانی و گـر خود نبات

هربیری بیرگوهـر عالی صفات

بارچه سینی گرچه لطیف ایله دینگ

بارچه دین انساننی شریف ایله دینگ

(نوایی، ۱۳۶۹، ص ۲۰۲).

سونگیچ

مولانا تعلیماتی انساننی تلاش، مجادله و تینمسدن هاریمس کوره ش تمان چقیره دی؛ یعنی آدم فرزندنی اینتیلیب تلاش ایتسه، انه شوتلاش لری نتیجه سیده مولجلنگن هدفلیریگه بیتیشلرینی اورغوله یدی. قیدرووچیلر تاپه دیگنلر دیر، هر کیم قیدیرسه عاقبت مقصدگه بیته دی. ایشیکنی دق الباب ایتسنگ بالاخره بیر سیس چیقده دی؛ یا بیرار کیشی نینگ یولیده مره لب تورسنگ عاقبت اونینگ یوزینی کوریشینگ ممکن؛ و یاقودوق قازیش نیتیده بولیب بیر قودوقدن هرکون

توپراق چیقرسنگ عاقبت اوندن سوو چیقیشی ممکن؛ یعنی اوزولوکسیز اورینیب تلاش ایتیه دیگن کیشیلر عاقبت مراد و مقصدلریگه بیتیشلرینی تاکید له یدی. اوشبو مقاله نی مولانانینگ قوییده گی بیتلری بیلن یکونله یمن.

سایه حق بر سر بنده بود
عاقبت جوینده یابنده بود
گفت پیغمبر که چون کوبی دری
عاقبت زان در برون آید سری
چون نشینی بر سرکوی کسی
عاقبت بینی تو هم روی کسی
چون زچاهی می کنی هر روز خاک
عاقبت اندر رسی در آب پاک
جمله دانند این اگر تونگروی
هرچه می کاریش، روزی بدروی
(مولوی، ۱۳۸۴، ص ۵۷۳).

ماخذلر:

- انوری، حسن. (۱۳۸۲). فرهنگ بزرگ سخن. تهران: انتشارات سخن.
خزایل، دکتر حسن. (۱۳۸۶). فرهنگ ادبیات تهران: نشر کلبه.
دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغت فارسی دهخدا. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
ذ. ایشانچ، ع. کوهکن. (۱۳۷۵). اوزبیک ادبیاتی فرهنگی. فاریاب: امیرعلیشیر نوایی فرهنگی انجمنی شرعی جوزجانی، عبدالحکیم. (۲۰۱۲). تصوف و انسان. کابل: سعید انتشاراتی.
صفا، ذبیح الله. (۱۳۶۶). تاریخ ادبیات ایران. تهران: انتشارات فردوسی.
معین، محمد. (۱۳۸۶). فرهنگ فارسی. تهران: مؤسسه انتشارات امیر کبیر.
مولانا، جلال الدین محمد. (۱۳۸۴). مثنوی معنوی. تهران: پیام حق
مولانا، جلال الدین محمد. (۱۳۸۲). کلیات شمس تبریزی. تهران: نشر محمد.
نوایی، میرعلی شیر. (۱۳۶۹). خمسه-حیرت الابرار. کابل: دولت مطبعه سی.